

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ МУЗЕЙ-ҚЎРИҚХОНАСИ ТАРИХИГА ДОИР

Абдумуронова Зебинисо Алишер қизи
Камолиддин Беҳзод номидаги
Миллий Рассомлик ва дизайн институти
1- босқич магистранти

АННОТАЦИЯ

Музейларда сақланаётган ноёб экспонатлар орқали фуқароларда, айниқса ёш авлодда миллий ва умуминсоний қадриятлар, бебаҳо тарихий ва маданий меросга ҳурмат, гурур ва ифтихор, Ватанга садоқат ва муҳаббат туйғуларини тарбиялаш ва кучайтириш муҳим аҳамиятга эга.

Музейнинг энг катта вазифаси тарбия ва билим манбаидир. Бундан ташқари, музей илмий, тарихий, эстетик бойлик ва узундан-узоқ ўтмиш моддий ҳамда маънавий ёдгорликлар омбори ҳам ҳисобланади.

Ушбу мақолада Сурхондарё вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи ҳақида қисқача сўз юритилган.

***Калит сўзлар:** Музей-қўриқхона, экспозиция, Зараутсой, ҳарбий қалъа, Болаликтепа, Хайрободтепа, Холчаён, Далварзинтепа, Чингизтепа, Фаёзтепа, Кампиртепа.*

Музейлар тарих кўзгуси сифатида ўзбек халқининг бой моддий ва маданий меросининг сақлаб қолишда ва келажак авлодга етказишда беқиёс аҳамиятга эгадир. Ўтган асрнинг бошларида республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлгани каби Сурхондарё вилоятида ҳам илк музейга асос солинди. Ўлка тарихи, удумлари, урф-одатлари, маданияти, санъатини ўзида сақлаб қолган қадимий ва навқирон ўлка моддий маданияти ушбу музей кўргазмаларида намоён бўлди ва у ўзбек халқининг ўзига хослиги, гўзаллиги, меҳнатсеварлиги, она заминга муҳаббати ҳақида ҳикоя қилувчи солномага айланди.

Мамлакатимиздаги кекса маданият масканларидан бири 1933-йил 17 сентябрда Термиз шаҳрида Сурхондарё туманлараро Давлат музейи (ҳозирги кунда Термиз давлат кўриқхонаси) ташкил этилган. Термиз давлат кўриқхонаси манбавий асоси қарийиб 100 йиллик тарихга эга бўлган музей ҳисобланади. Дастлаб музей I-тоифали музей сифатида 1933-йил 7-ноябрдан ўз фаолиятини бошлади. ва Термиз шаҳридаги Сурхондарё туманлараро давлат музейи деб номланди. Биринчи экспозиция 1933-йил 7-сентябр куни яратилган бўлиб, унда ўша давр сиёсий тузуми акс эттирилди.

Экспозиция 32 м² майдонга ташкил этилиб, иккита хонадан иборат эди.

Музейнинг фаолият йўналиши вилоят табиати, санъати, маданияти, халқ хўжалиги ва ҳаётини ўрганиш учун турли ва визуал материалларни тарғиб қилишга қаратилди. Хусусан, музейнинг биринчи директори ва ташаббускори Г.В.Парфёнов ҳамда 5 кишидан иборат музей ходимлари илк фаолиятини илмий-текшириш, экспонатлар тўплаш ва оммавий-маърифий ишларни тарғибот қилишдан бошлади.

1933-йилда табиат бўлимига оид 239 та экспонат, тарих бўлимига оид 701 та экспонат ва халқ хўжалиги бўлимига оид 56 та экспонат йиғилди ҳамда доимий кўргазмада намоиш этилди.

1936-йилда музей экспонатларини доимий сақлаш мақсадида фонд бўлими ташкил қилинди. Унга биринчи бўлиб А.М.Шейко мудира этиб тайинланди.

Термиз давлат музей-кўриқхонасининг дастлабки фаолиятини ҳозирги кун билан таққосласак, катта тараққиёт йўлини босиб ўтганлигини кўришимиз мумкин. Мазкур даргоҳда биринчи бўлиб Г.В.Парфёнов (1933-1948 йиллар), ундан сўнг Р.Ф.Фаёзов (1948-1972 йиллар), Й.Исмоилов (1972-1984 йиллар), Х.Қ.Саидов (1985-1997 йиллар), П.Б.Жўраева (1997-1998 йиллар), И.Т.Ботиров (1998-2001 йиллар), Р.Ш.Умбаров (2002-2011 йиллар), Ш.Даминов (2012-2017 йиллар), С.Иноятовалар (2017-2020 йиллар) раҳбарлик қилди, ҳозирда Б.Зулфикаров раҳбарлик қилмоқда.

Музейда мавжуд XIX аср охири XX аср бошларида Россия империяси босқинини тасдиқловчи кўплаб ҳужжатлар, Термиз шаҳрининг ҳарбий-стратегик форпостга айлантирилишига оид архив материаллари Ўзбекистон тарихини ўрганишда ғоят аҳамиятлидир.

XX асрнинг 70 йилларида музей фондида 1000 дан ортиқ материаллар тўпланган. Уларда рус манзилгоҳлари ва казармаларига оид, шаҳар хўжалиги, системаси, савдо, маориф, соғлиқни сақлаш масалалари акс этган.

1940-йилда Г.В.Парфёнов раҳбарлигида Ўзбекистон Санъати тарихи музейи, Сурхондарё туманлараро давлат музейи, Тожикистон Республикаси Панжикент тумани ўлкашунослик музейлари билан ҳамкорликда Зараутсойга экспедиция ташкил этилди.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши муносабати билан музей илмий ходимлари мамлакатнинг барча мард ўғлонлари каби урушга, фронтга сафарбар қилинди.

Уруш йилларида ҳам воҳанинг тоғли ҳудудларида ибтидоий одамлар манзилларини қайд қилиш бўйича тадқиқот ишлари олиб борилди.

1940-йил охирида В.А.Козловскийнинг музейга қайтиши ва кейинги қирқ йил давомида музейда тенги йўқ директор ўринбосари сифатида фаолият юритиши музей илмий ҳаётида муҳим ўрин тутди. Айнан ўша даврда вилоят ҳудудида катта археологик экспедициялар ўтказилди. В.А.Козловский раҳбарлигида кушонлар даври мудофаа деворлари ва сув иншоотлари (I-III асрлар), ҳунармандлар гузари (XII-XIII асрлар) ва пахтадан тикилган кийим мажмуаси топилган Эски Термиз ҳудудидаги Кўрғон ёдгорлиги (V-VII асрлар) очиб ўрганилди.

1945-йилнинг кузида Зараутсойда навбатдаги экспедиция иш олиб борилди. Экспедицияга Г.В.Парфёнов раҳбарлигида ЎзТАГ фотомуҳбири М.Розинкранц, рассом Рогинская, ўлкашунос И.Ломаев, ишчи Ш.Исмоилов, кўриқхона ходими Б.Давлатовлар иштирок этди.

Экспедиция давомида Зараутсойдаги 264 та қоятош суратлари ўрганилди ва фотосурати олиниб музей фондига топширилди.

1945-йилнинг октябрь ойида Англиянинг Кембриж университети профессори археолог Й.Н.Минц Сурхондарё вилояти ўлкашунослик музейига хат йўллади. Унда “Зараутсой водийсида, назаримда, палеолит фрескалари кашф қилинганлигини ўқидим. Мамалакатингизда археология ишлари, хатто уруш даврида ҳам тўхтаб қолмаганлигига ҳайратланиш мумкин” деб ёзади ва бу ҳақда Кембриж университетига маълумот юборишларини сўрайди.

Шунингдек, 1900-йиллар Зурмала минораси атрофидан эски Термездан колхозчилар 44 та экспонат топиб олганлар. Улар орасида қадимий чирок, сопол қувурлар, сопол идишлар учрайди. Бу буюмлар XI-XII асрларга оидлиги ўрганилган. Шеробод тумани Корбоғ қишлоғи аҳолиси XIII-XIV асрларга оид 2 дона пиликлик қадимий чирок, VI-VII асрларга оид муҳрларини кудук қазитганларида топиб олиб, музей ходими Г.Очиловга топширганлар. Термез педагогика билим юрти талабаси Хужанов томонидан XII-XIII асрларга оид 17 та экспонатни Термиз станцияси атрофидаги дала ишлари вақтида топиб олган улар орасида меҳнат қуроллари, бола уйинчоғи ва кўзалар булган. Шу тариқа, узоқ йиллар давомида музей ходимлари вилоят ҳудудида археологик экспедициялар ва маданий мерос ёдгорликлари тадқиқоти билан шуғулланувчи олимлар билан яқин алоқалар ўрнатади. Кейинчалик, Археология институти, Санъатшунослик институти ва Ўзбекистон халқлари тарихи музейи томонидан Болаликтепа, Хайрободтепа, Холчаён, Далварзинтепа, Чингизтепа, Фаёзтепа, Кампиртепа каби вилоятнинг ноёб ёдгорликларида олиб борилган қазилма ишларида иштирок этади.

Термиз шаҳар ҳокимининг 2000 йил 14 августдаги «Термиз шаҳрининг 2500 йиллик юбилейини муносиб кутиб олиш ва шаҳар ҳудудида кенг миқёсда ободонлаштириш ишларини амалга ошириш тўғрисида»ги қарорига асосан вилоят ўлкашунослик музейининг эски биноси бузилади. Термиз туманига кўчирилган Ўлкашунослик музейи 2002-2010 йиллар давомида Ал-Ҳаким ат-Термизий меъморий мажмуасида жойлашган «Мерос» музейи биносида фаолият кўрсатди.

2010-йилда музей Термиз шаҳрида 1895-1905 йилларда Россия империяси томонидан қурилган “Ҳарбий қалъа” биносига кўчирилади. Илгари ушбу ҳарбий қалъада аскарлар хизматини ўтайдиган ҳарбий қисм жойлашган бўлиб, бино умуман музейга мослаштирилмаган эди. Шунга қарамай, музей ходимларининг саъй-ҳаракати билан ҳарбий қалъанинг ички имкониятларидан келиб чиқиб, 345 метр² экспозиция майдонига эга бўлган хоналар таъмирланиб, музей фаолияти давом эттирилади.

Унда музей экспозициясининг илмий концепциясидан келиб чиқиб, мавзули кўрғазмалар режаси асосида археология, этнография, тасвирий санъат ва табиат бўлимларига оид 460 та экспонатдан иборат доимий кўрғазма ташкил этилди.

2014-йилда қалъа биносининг бузилиши муносабати билан музей вақтинчалик вилоят Хўжалик судининг эски биносига кўчирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида” 2017 йил 31 майдаги қарори ижроси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 11 декабрдаги қарорига асосан, 2017-2027 йилларда давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий техник базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурига мувофиқ, “Ўлкашунослик музейи”га “Сурхондарё вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи” номи берилди.

2017-2019 йиллар давомида Термиз шаҳридаги 3 қаватли “Тадбиркорлар маркази” биноси музейга мослаштирилиб капитал таъмирланди ва тўлиқ жиҳозланиб, моддий-техника базаси тубдан янгиланди. Музей экспонатлари тўлиқ янги бинога кўчирилди. Музейнинг биринчи қаватида табиат бўлими, иккинчи қаватида археология, тарих, мустақиллик даври, тасвирий санъат бўлими галереяси ташкил этилди. Учинчи қаватида музейнинг этнография бўлими ва бир қисмида тасвирий санъат экспозицияси яратилди.

Ҳозирда музей фондида 16 йўналишда 62 минг 117 та экспонатлар мавжуд. Шундан, ноёб ашёлар ва коллекциялар сони 3150 тани ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Турсунов С.Н. Сурхондарё вилояти топонимлари. Тошкент. А. Навоий номли Миллий кутубхона нашрети. 2008. 94.
2. Термиз йилномаси. Илмий тўплам . Т., 2001.
3. Турсунов С.Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. - Тошкент.,2001.
4. Турсунов С.Н. Сурхондарё тарихи. –Тошкент., 2004.
5. Турсунов С.Н. Ўзбекистон тарихи ва маданияти - Сурхондарё этнографияси. -Тошкент., 2006.
6. Термиз давлат музей кўриқхонаси фонд архиви N у-63 иш.